

Bilancování na cestě do Evropské unie a pokus o další výhled

Helena Tang (ed.): Winners and Losers of EU Integration: Policy Issues for Central and Eastern Europe. 1st ed. Washington: World Bank, 2000, 326 stran, ISBN 0-8213-4427-7 (signatura knihovny ÚMV 47 035).

Hned na úvod je třeba ocenit mimořádnou pohotovost a flexibilitu celého početného autorského kolektivu, který dokázal během zhruba roku vytvořit obsáhlé, konzistentní a podle možností aktuální dílo, pojednávající o velmi komplexním, dynamickém, jakož i rozporuplném procesu příprav na další rozšíření Evropské unie (EU). Kniha vznikla na přelomu let 1999–2000 v rámci projektu *Towards European Integration* (publikována byla v březnu 2000), jenž je financován a koordinován Světovou bankou a Bertelsmannovou vědeckou nadací. Účastní se ho vědecké ústavy z deseti zemí střední a východní Evropy; Českou republiku zastupuje pražský Ústav mezinárodních vztahů.

Nehledě na to, že autorský kolektiv tvořilo více než dvacet členů,¹ podařilo se editorce knihy, která na svou práci měla minimální čas, překonat formát sborníku a vytvořit skutečnou monografii, byť určité rozdíly v přístupech a prioritách jednotlivých autorů zde pochopitelně zůstávají.

Koncepce knihy je založena na diferencovaném pohledu na region střední a východní Evropy. Uvedený region je zde rozdělen na tři části: země střední Evropy (Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko), pobaltské země (Litva, Lotyšsko a Estonsko) a Bulharsko + Rumunsko. Tyto tři subregiony se vzájemně výrazně liší zejména svou ekonomickou a sociální situací a geopolitickým postavením. Pohled jednotlivých zemí a subregionů na perspektivy jejich začlenění do EU a na problémy, které by ho mohly zbrzdít či zcela znemožnit, je zde konfrontován s pohledem ze strany Unie, jež se pokouší identifikovat problémy, které by mohly komplikovat její rozšíření. Tento výklad je doplněn kapitolou, jež shrnuje zkušenosti Portugalska s jeho začleňováním do struktur EU, které by mohly být užitečné rovněž pro země střední a východní Evropy.

Výklad obsažený v recenzované publikaci je rozdělen do tří částí. První z nich je věnována syntetickým analýzám možných dopadů integrace do EU na tři výše uvedené podskupiny zemí střední a východní Evropy („cross-country reports“).

Autorem syntetické analýzy dopadů začlenění do EU na pět zemí střední Evropy je přední odborník na tuto problematiku působící v uvedeném regionu, generální ředitel budapeštského Ústavu světové ekonomiky *profesor András Inotai*. Již v úvodu svého příspěvku konstatuje, že země střední a východní Evropy a jejich ekonomiky procházejí v období po zhroutilí sovětského bloku a po pádu železné opony „trojjediným“ procesem či vývojem:²

- sociálně-ekonomickou transformací,
- přípravou na vstup do EU, spojenou s adaptací na podmínky panující v Unii,
- adaptací, spojenou s nutností nějakým způsobem čelit výzvám vyplývajícím z procesu globalizace.

Přítom přesné odlišení konkrétních důsledků jednotlivých procesů je v některých případech velmi obtížné, ne-li dokonce nemožné. Vyplývá z toho mj. riziko, že na vrub procesu přibližování k EU budou mnohdy připisovány i ty negativní důsledky celkového vývoje, které s ním bezprostředně nesouvisí. To může vytvářet živnou půdu pro různé nacionalisticky a xenofobně laděné politické síly, kterým z různých důvodů nevyhovuje perspektiva členství v EU a které se snaží „získávat body“ mezi těmi skupinami obyvatelstva, jež byly v důsledku procesů probíhajících v zemích střední a východní Evropy v poslední dekádě nejcitelněji postiženy.

Profesor Inotai ve své analýze nezastírá, že výnosy a ztráty vyplývající z procesu přístupu k EU budou v jednotlivých kandidátských zemích rozloženy mezi jednotlivé skupiny obyvatelstva velmi nerovnoměrně. Celkově ovšem ani v nejmenším nepochybuje o tom, že porovnání těchto výnosů a ztrát bude mít z hlediska ekonomiky i celé společnosti v kandidátských zemích nejen „nenulový“, ale dokonce velmi pozitivní výsledek. Dále je přesvědčen o tom, že pomocí adekvátní hospodářské politiky je možné ovlivnit nejen rozložení výnosů a ztrát, ale i omezit rozsah ztrát.³ Nehledě na to jsou však nevyhnutelné určité a pro některé skupiny obyvatelstva možná i dost bolestivé, negativní důsledky. Příliš tvrdé dopady vstupu do EU pro některé skupiny občanů budou pochopitelně muset řešit sociální systémy jednotlivých budoucích členských států, a to s přiměřenou pomocí strukturálních fondů Unie.

A. Inotai se pokouší o konkrétnější identifikaci skupin vítězů a poražených, jež pravděpodobně vyjdou z procesu přípravy na vstup a následného vstupu do EU. Prezentované vymezení sice není z formálního hlediska příliš konzistentní a vzájemně jednoznačné (četné průniky množin vítězů a poražených), avšak přesto podává určitou všeobecnou informaci. Mezi vítěze autor řadí příslušníky mladší generace, kteří budou plně těžit z přínosů vyplývajících z integrace a pouze částečně sdílet její náklady (zřejmě příliš obecné), dynamické lidi s podnikatelskou mentalitou, vzdělanější osoby zapojené do procesu začleňování do EU, lidi hovořící hlavními světovými jazyky, obyvatelstvo dynamických regionů aj.⁴ Lze očekávat, že se nové elity budou konstituovat především z osob, jež budou současně patřit do několika zvýhodněných skupin.

Pokud jde o znevýhodněné skupiny populace, autor rozlišuje dva případy: jednak tzv. absolutní poražené (tj. osoby, jejichž postavení se absolutně zhorší ve srovnání se stavem před vstupem do EU), jednak tzv. relativní poražené (tj. osoby, jež budou relativně trítit ve srovnání s vítězi, avšak jejich postavení bude po vstupu do EU lepší, než bylo předtím). Do první skupiny řadí populaci bez potřebného vzdělání, mobility, flexibility a znalosti cizích jazyků, zemědělce, kteří ztratí půdu, aniž by získali jakoukoli kompenzaci, a etnické menšiny neschopné obstát ve výzvách vyplývajících z procesu transformace, internacionalizace a globalizace. Do druhé skupiny pak řadí např. obyvatele těch regionů, které nebudou schopny absorbovat větší množství prostředků z fondů EU, zaměstnance veřejné správy nezapojené do vztahů s EU, důchodce bez likvidních či konvertibilních aktiv nebo krátkodobé vítěze procesu transformace, kteří nebudou schopni se včas přizpůsobit novým podmínkám.⁵ Celkově lze říci, že výše uvedené vymezení platí s většími či menšími výhradami pro všechny státy střední a východní Evropy.

Nehledě na brilantnost a vyváženost komparativní analýzy, kterou A. Inotai ve svém příspěvku podává, je však zřejmé, že které země autor pochází. Čtenář se totiž stěží ubrání podezření, že přes veškerou snahu o objektivitu se autor na některých místech přece jen nevyhnul určitému skrytému glosování a kritice domácích poměrů, a to zejména politiky maloroľnické strany (byť tento politický subjekt pochopitelně nikde výslovně nejmenuje), jež byla v minulosti součástí maďarské konzervativní vládní koalice a dodnes zaujímá dost významné pozice na regionální i místní úrovni a která ostře vystupuje mj. proti možnosti prodeje zemědělské půdy cizincům v dohledné době. A. Inotai tento přístup ostře odmítá: „... vlastníci půdy jsou obětí demagogie založené na staromódním nacionalismu... V případě postupné liberalizace trhu půdy sice stejně mohou svou půdu (kterou v mnoha případech stejně nejsou schopni obdělávat) ztratit, ale dostanou za ni alespoň důstojnou cenu, a tak zlepší svou životní úroveň.“⁶ Na jiném místě se zase objevuje ostrá kritika agrární politiky prováděné v uplynulých dekádách ve všech pěti zemích střední Evropy, kterou lze přimjout rovněž jako hodnocení vývoje v České republice.⁷

Další dvě kapitoly recenzované knihy jsou věnovány syntetické analýze dopadů vstupu do EU na tři pobaltské státy (na Litvu, Lotyšsko a Estonsko). První z nich, jejímiž autory jsou *Ramunas Vilpišauskas* a *Guoda Steponavičiene* z vilniuského Ústavu pro svobodný trh, se zabývá ekonomickými konsekvencemi, zatímco druhá od *Atise Lejinše* z Lotyš-

ského ústavu mezinárodních vztahů pojednává o politické a sociální dimenzi přibližování tří pobaltských republik k EU.

Tři uvedené státy spojuje geografická blízkost, společná historická zkušenost sovětské nadvlády a rovněž značná podobnost ekonomických i sociálních struktur. Pokud jde o charakter aplikovaných transformačních strategií a o uplatňovanou hospodářskou politiku, je možné konstatovat, že Litva a Lotyšsko zvolily spíše gradualističtější, pozvolnější přístup a v současné době provádějí protekcionističtější hospodářskou politiku, zatímco Estonsko vsadilo na radikální rychlou transformaci, následovanou velmi liberální hospodářskou politikou. Tato země má např. dodnes vůči všem zemím nulovou celní sazbu, z čehož vyplývá, že vstup do EU, který je spojen rovněž s přijetím společné vnější obchodní politiky (včetně společného vnějšího celního tarifu), bude pro estonský průmysl znamenat posílení ochrany před vnější konkurencí (samozřejmě s výjimkou konkurence přicházející ze samotné EU). Estonsko bylo také jako jediné z baltické trojky na lucemburském summitu v prosinci 1997 vybráno do první skupiny kandidátských zemí.

V kapitole o politické a sociální dimenzi je poměrně velká pozornost věnována zvláštěnolem geopolitického postavení uvedených zemí vyplývajícím ze sousedství s Ruskem, které je do velké míry stále považováno za mocnost s nevypočitatelným chováním. Proto v těchto zemích existuje výrazně větší pocit ohrožení, než je tomu např. ve středoevropských státech (v Lotyšsku a v Estonsku k tomu navíc přistupuje dosud ne zcela zvládnutý problém ruských menšin). Pokud jde o celkovou ekonomickou i sociální situaci a o předpokládané diferencované důsledky vstupu pro jednotlivá odvětví ekonomiky a sociální skupiny, lze říci, že se zdejší situace nijak principiálně neliší od stavu ve středoevropském regionu.

Následující kapitola první části recenzované knihy přináší syntetickou informaci o vývoji v Bulharsku a v Rumunsku v 90. letech. Zároveň se zabývá analýzou podobností a rozdílů situace i aktuálního vývoje v obou zemích. Značnou pozornost autoři věnují identifikaci příčin zřetelného zaostávání obou balkánských zemí, pokud jde o celkové výsledky transformačního procesu, a to jak za středoevropskými, tak i za pobaltskými státy. Tyto příčiny spatřují jak ve výchozí situaci na počátku 90. let, tak především v politice uplatňované v obou zemích během uvedené dekády. Vládnoucí politické garnitury těchto zemí nedokázaly totiž přijmout a důsledně naplňovat koherentní reformní strategie. Výsledkem je nedotažená transformace s přetrvávajícími centralistickými a dirigistickými přístupy k řízení ekonomiky, které výrazně omezují prostor pro působení tržních sil a vytvářejí značný prostor pro korupci, jež dále podvazuje možnosti ekonomického rozvoje. Za této situace zůstává ekonomický vývoj daleko za očekávanými a potenciálními možnostmi obou zemí, což má za následek růst pocitů nespokojenosti a frustrace, jakož i další zhoršování již tak neutěšené sociální situace širokých vrstev obyvatelstva.

Nehledě na to, že s oběma zeměmi (stejně jako se všemi přidruženými státy střední a východní Evropy) již byla na základě rozhodnutí helsinského summitu EU z prosince 1999 zahájena předvstupní jednání, zůstávají perspektivy jejich vstupu značně nejasné. Byť do dosud nebylo oficiálně oznámeno, jednotlivé signály přicházející z Bruselu dávají zcela jednoznačně na vědomí, že ani jedna z uvedených zemí rozhodně nebude patřit do první vlny rozšiřování. V poslední době však z hodnocení EU vychází o něco lépe Bulharsko, jež se přece jen vydalo na cestu postupného překonávání „transformačního deficitu“, než Rumunsko, které podle názoru Evropské komise (obsaženého v Pravidelné zprávě za rok 1999) stále nemůže být považováno za fungující tržní ekonomiku.⁸

Druhá část recenzované knihy obsahuje analýzy pravděpodobných důsledků integrace do EU pro jednotlivé státy střední Evropy (Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko), vypracované účastníky projektu *Towards European Integration* z uvedených zemí. Na základě těchto pěti *country reports* vznikla výše probraná syntetická analýza důsledků vstupu pro celý region, kterou vytvořil prof. Inotai.

Autorem českého příspěvku je *ing. Petr Pavlík* z pražského Ústavu mezinárodních vztahů. Jeho text, jenž pro zájemce o uvedenou problematiku přináší řadu cenných a užitečných informací, je možné označit za objektivní a vyvážený a přitom velmi čtivý. V jeho úvodu autor poskytuje základní přehled nejdůležitějších událostí a opatření, které vymezily jednotlivé etapy transformačního procesu v České republice. V dalším výkladu se potom snaží o vymezení hlavních skupin vítězů a poražených v procesu ekonomické transformace a o anticipaci důsledků vstupu do EU pro tyto skupiny.

Autor P. Pavlík neskrývá svůj kritický vztah k některým aspektům transformačního procesu u nás. Vadí mu zejména silné podcenění úlohy právního rámce a regulačních mechanismů (např. v oblasti kapitálového trhu), které umožnily, aby z celého procesu ekonomické transformace vyšli jako největší vítězové různí draví a bezskrupulózní jedinci, kteří dokázali s největším přehledem zneužívat mezer v zákonodárství a nedostatku transparentnosti při různých majetkových přesunech. Za vítěze je naproti tomu stěží možné považovat drobné a střední podnikatele (a další příslušníky střední třídy), kteří v některých jejích etapách představovali hlavní hnací sílu celého transformačního procesu. Mezi vítěze z ekonomicko-strukturálního hlediska autor řadí sektor soukromých služeb, zatímco mezi hlavní poražené zemědělství a těžký průmysl.

Beze zbytku je s autorem možné souhlasit v tom, že v České republice byla během transformačního procesu výrazně podceněna role občanské společnosti, představované zejména různými nevládními organizacemi, jejichž prostor působnosti byl v době Klausových vlád různými způsoby nepřímě omezován. Není však zcela pravda, že by v našem státě v té době neexistovala možnost daňových odpisů darů poskytnutých na charitativní účely.⁹ Tato možnost zde v určitém rozsahu byla již od raných 90. let.

P. Pavlík se rovněž pokouší o stručné vymezení regionálních dopadů transformačního procesu na Českou republiku. Celkově lze souhlasit s jeho tvrzením, že hlavním vítězem byla dosud Praha, zatímco hlavními poraženými severní Čechy a severní Morava. Tato důležitá problematika by si však přece jen zasloužila poněkud obsáhlejší a strukturovanější přístup. Bylo by zejména vhodné se alespoň stručně zmínit o předpokládaných důsledcích samotného vstupu do EU na vývoj různých regionů České republiky. V této souvislosti by bylo velmi zajímavé se pokusit např. o vytipování dalších perspektivních a dynamických regionů, které by v budoucnu mohly v některých ohledech soutěžit i s hlavním městem. Za zmínku by rozhodně stála rovněž problematika pohraničních oblastí, a to jak západních, tak i východních.

Při četbě uvedeného textu je třeba mít neustále na paměti dobu jeho vzniku (podle autorova vyjádření jde o srpen 1999). Většina kritických výhrad, které jsou zde uvedeny (např. vůči ekonomickému vývoji či vůči fungování různých administrativních struktur), byla v té době na místě. Je však velmi příjemným zjištěním, že řada těchto kritických výhrad již dnes (po necelých dvou letech) ztratila mnohé ze své aktuálnosti, což výstižně ilustruje celkový pokrok, jehož Česká republika během uvedeného období v mnoha směrech dosáhla. Patří sem např. kritika sociálnědemokratické vlády za neplnění předvolebního slibu urychlit proces přípravy našeho státu na vstup do EU.¹⁰ K nevyplněným negativním prognózám patří očekávání některých ekonomů, že do konce roku 1999 míra nezaměstnanosti dosáhne 10 %.¹¹ Této úrovně míra nezaměstnanosti u nás dosud nikdy nedosáhla (v posledních měsících se udržuje na úrovni okolo 9 %). Vzhledem k velkému přílivu přímých zahraničních investic v posledních dvou letech ztratilo mnoho na své aktuálnosti rovněž tvrzení, že prý Česká republika z řady důvodů odrazuje zahraniční investory, byť v oblasti podpory přílivu investic a zkvalitňování celkového podnikatelského prostředí je pochopitelně i nadále co zlepšovat.¹²

Poslední (třetí) část recenzované knihy se zabývá perspektivami dalšího rozšíření a zkušenostmi z předchozích rozšíření z hlediska Unie samotné. Je složena ze dvou kapitol, přičemž první z nich pojednává o vnitřních problémech, které by rozšíření směrem na východ mohly zabránit, popřípadě tento proces výrazně zpomalit, zatímco druhá zobecňuje zkušenosti Portugalska z jeho začleňování do EU.

Autorem prvé ze dvou výše uvedených kapitol je *Martin Brusis* z mnichovského Centra pro aplikovaný politický výzkum. Ve svém příspěvku identifikuje šest problémů, které by mohly podle jeho názoru proces dalšího rozšiřování EU ohrozit nebo ho výraznou měrou prodloužit:

- absence odpovídajících strukturálně-politických nástrojů pro překonání propastných rozdílů mezi sociálně-ekonomickou úrovní stávajících členských států a kandidátských zemí;
- rostoucí tržní konkurence po dalším rozšíření dále prohlubující rozdíly mezi prosperujícími a marginalizovanými regiony v rámci celé EU;
- nezvládnutí potřebné reformy společné zemědělské politiky;
- strach západoevropské veřejnosti z nelegální imigrace a z organizovaného zločinu zneužitý některými politiky proti myšlence rozšíření;
- nezvládnutí nezbytné institucionální reformy EU anebo pouze její částečné zvládnutí, které by sice umožnilo „*vstup první skupiny kandidátských zemí, což by však přispělo ke vzniku patové situace, v níž by větší a ještě více fragmentovaná EU neměla dostatek vůle pokračovat v procesu rozšiřování*“;¹³
- ztráta jakékoli perspektivy na přijetí do EU pro Bulharsko a pro Rumunsko, na něž vážně dopadly důsledky války v Kosovu.

Vzhledem k dynamice, kterou proces rozšiřování získal po summitu v Nice v prosinci 2000, se výše uvedené výhrady jeví jako do velké míry překonané, byť vznik různých nečekaných problémů na cestě k přijetí první skupiny kandidátských zemí pochopitelně nelze vyloučit. Naznačená rizika však rozhodně nelze brát na lehkou váhu, neboť by za určitých okolností mohla bez ohledu na proces rozšiřování vést k závažným problémům při fungování EU.

Jako zcela aktuální se naproti tomu jeví varování obsažené v pátém bodě, neboť kompromis dosažený v Nice ohledně reformy rozhodovacího mechanismu je natolik polovičatý, že sice umožňuje uskutečnění prvního rozšíření, ale poskytuje jen malé záruky, že celý mechanismus bude v podmínkách rozšířené Unie opravdu řádně fungovat a odpovídajícím způsobem reflektovat velmi mnohotvárné zájmy v rozšířené EU. V případě častých blokování rozhodovacího mechanismu by jakékoli další rozšiřování bylo velmi nejisté.

Obavy obsažené v posledním bodě byly sice formálně jakoby vyvráceny závěry helsinského summitu z prosince 1999, na jejichž základě byly se všemi deseti kandidátskými státy ze střední a východní Evropy zahájeny plnohodnotné předvstupní rozhovory, přičemž perspektivy vstupu každého z nich závisejí podle EU pouze na jeho vlastní vůli splnit všechny nutné předpoklady.¹⁴ Nehledě na to jsou však za současné situace reálné perspektivy přijetí obou uvedených balkánských zemí do EU velmi nejisté (viz výše).

Poslední kapitola recenzované knihy přináší určité zobecnění zkušeností Portugalska z jeho integrace do EU, a to především z hlediska poučení pro další rozšiřování Unie. Jejím autorem je *profesor Jorge Braga de Macedo* z lisabonské Nova University. I když je Portugalsko všeobecně vnímáno jako úspěšný příklad integrace relativně méně vyspělé země do EU, autor ve svém příspěvku dokládá, že adaptace jeho země na podmínky této organizace rozhodně nebyla lehká, rychlá a bezrozporná. Ve vztahu k výzám vyplývajícím z tohoto procesu převládala dlouhou dobu defenzivní reakce, která vycházela mj. z nedostatku sebevědomí ohledně schopností zvládnout potřebné reformy a jejich důsledky, a proto se snažila nutné strukturální změny spíše zpomalovat. Nehledě na obrovský pokrok, který Portugalsko v období svého členství v EU ve všech oblastech svého života znamenalo, existují některé oblasti (k nimž patří např. veřejná správa), jež dosud neprošly nutnými změnami. Autor se ve vztahu ke kandidátským zemím přimlouvá za ofenzivní a důslednou politiku adaptace na podmínky EU, která nebude zvyšovat náklady tohoto procesu jeho neúměrným prodloužováním.

Diskuze o důsledcích rozšíření Evropské unie směrem na východ jsou v současné době již v plném proudu, a to jak v kandidátských zemích, tak i v patnácti současných člen-

ských státech a pochopitelně rovněž na úrovni různých orgánů Unie. Tyto diskuze však dost často postrádají zdůvodněné racionální argumenty vycházející ze znalosti dané problematiky. V mnoha případech rovněž sklouzávají do podoby jakéhosi „pokračování domácí politiky jinými prostředky“. Za této situace je třeba považovat za velmi záslužný počin, že se někdo pokusil o fundovanou analýzu důsledků rozšíření EU (v tomto případě převážně z hlediska kandidátských zemí), a to na základě komplexního, ale zároveň též diferencovaného (podle jednotlivých sociálních skupin, ekonomických odvětví, regionů apod.) pohledu, jenž může zmíněným diskuzím poskytnout racionální argumenty.

Při procesu integrace zemí střední a východní Evropy do EU pochopitelně nebudou pouze vítězové, tj. skupiny, které na něm vydělají, ale rovněž poražení, tj. skupiny, které buď získají podstatně méně než vítězové, anebo jejichž postavení se vůči předcházejícímu stavu dokonce zhorší (posledně uvedených bude ovšem pouze naprosté minimum). Je třeba, aby rozhodující subjekty tvořící politiku, a to jak v kandidátských zemích, tak i v EU, byly na tuto skutečnost připraveny a dokázaly pro rozšíření získat podporu občanů (a nejvíce znevýhodněným skupinám nabídnout alespoň částečnou kompenzaci). Pozitivní důsledky rozšíření Unie na východ pro celou Evropu budou totiž značně převažovat nad nevyhnutelnými náklady tohoto procesu.

Recenzovanou knihu je možné doporučit širokému okruhu zájemců, a to jak z řad odborné, tak i široké občanské veřejnosti (míra srozumitelnosti textu jednotlivých kapitol pro laiky se však poněkud liší). Kniha má co říci jak lidem v kandidátských zemích, kteří cítí potřebu získat poněkud komplexnější informace o tom, co je po vstupu do EU zhruba čeká (a o tom, jakým problémům čelí další státy v podobném postavení), tak i lidem v dosavadních členských státech, kteří by měli mít zájem poněkud blíže poznat aktuální ekonomickou, politickou i sociální situaci států a národů, s nimiž budou v krátké době sdílet členství v organizaci mající za cíl především obhajobu základních společných hodnot. Její případné vydání v češtině by bylo velmi dobrým příspěvkem k právě probíhající Komunikační strategii před vstupem do EU.

Je možné se jen těšit na to, že z mezinárodního projektu *Toward European Integration* vzejdou ještě další neméně kvalitní publikace, pojednávající o různých aspektech problematiky budoucího rozšiřování EU směrem na východ.

Jan Hřích

¹ U příspěvku o Bulharsku a o Rumunsku nejsou uvedeni konkrétní autoři, ale pouze jména institucí, které je předložily. Konkrétně jde o dvě výzkumné instituce sídlící v hlavním městě Bulharska Sofii, a to o Centrum pro studium demokracie a o Ústav hospodářské politiky.

² Viz Tang, Helena (ed.): *Winners and Losers of EU Integration: Policy Issues for Central and Eastern Europe*. 1st ed. Washington: World Bank, 2000, s. 18.

³ Viz tamtéž, s. 20.

⁴ Viz tamtéž, s. 39–40.

⁵ Viz tamtéž, s. 40–41.

⁶ Tamtéž, s. 26.

⁷ „Ztráta trhů, celkově ukvapená liberalizace, kolaps domácí poptávky způsobený poklesem reálných příjmů v prvních letech transformace a do velké míry rovněž ideologickými hledisky motivovaná a absolutně chybná zemědělská politika mohou být považovány za hlavní příčiny bezprecedentní krize [agrárního sektoru – pozn. aut.].“ – Tamtéž, s. 30.

⁸ Viz tamtéž, s. 116 (poznámka č. 1).

⁹ Viz tamtéž, s. 124.

¹⁰ Viz tamtéž, s. 125. Je ovšem pravda, že rozběhnutí celého legislativního mechanismu a spuštění slibované „legislativní smršti“ trvalo této vládě (a zejména jejímu místopředsedovi P. Rychetskému) zhruba rok.

¹¹ Viz tamtéž, s. 130.

¹² Viz tamtéž, s. 131.

¹³ Tamtéž, s. 283.

¹⁴ Tento přechod od dvou skupin zemí k principu „fregaty“ byl motivován především politicky. Byla za ním snaha nějakým způsobem odměnit kandidátské země druhé skupiny (zejména právě Rumunsko a Bulharsko) za projevenou loajalitu vůči západnímu společenství v době kosovské války.